

Міністерство освіти і науки України
Рівненський державний гуманітарний університет
Психолого-природничий факультет
Кафедра педагогіки, освітнього менеджменту та соціальної роботи

КОТИСЬКО ВІКТОРІЇ ВІКТОРІВНИ

**«РОЛЬ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО
ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ
АНАЛІЗ»**

Освітня програма «Соціальна робота»
Спеціальність 231 Соціальна робота
Галузь знань 23 Соціальна робота

**Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня «Бакалавр»**

Студентки IV курсу групи СР-41
денної форми навчання

Науковий керівник:
старший викладач
Савущик Анна Ігорівна

Рівне, 2026

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ.....	7
1.1. Сутність та зміст соціальної роботи.....	7
1.2. Соціальний захист як складова соціальної політики держави	12
1.3. Місце та функції соціальної роботи в системі соціального захисту.....	17
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В УКРАЇНІ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ.....	22
2.1. Стан та проблеми соціальної роботи в Україні	22
2.2. Моделі соціальної роботи в зарубіжних країнах	25
2.3. Порівняльний аналіз організації соціальної роботи в Україні та за кордоном	29
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ.....	38
3.1. Використання зарубіжного досвіду в удосконаленні соціальної роботи в Україні	38
3.2. Напрями підвищення ефективності соціальної роботи та інтеграція досвіду України в зарубіжну практику	41
3.3. Перспективні інноваційні підходи та розвиток професій у соціальній сфері	45
ВИСНОВКИ.....	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	52
ДОДАТКИ.....	57

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасному суспільстві питання соціального захисту населення набувають дедалі більшої значущості, що зумовлено, перш за все, наслідками глобальних соціально-економічних трансформацій, загостренням соціальних ризиків та зростанням чисельності соціально вразливих груп населення. В умовах триваючого збройного конфлікту на території України ці проблеми набувають особливої гостроти та потребують комплексного наукового осмислення з **урахуванням передового міжнародного досвіду.**

Соціальна робота як вид професійної діяльності виникла на перетині наукових знань, практичного досвіду та гуманістичних цінностей, спрямована на підтримку людей у складних життєвих обставинах. Вона є невід’ємною складовою системи соціального захисту держави та виконує функції посередника між людиною і суспільством, між особистими потребами і державними ресурсами.

Особливої уваги в цьому контексті набуває дослідження теоретичних основ соціальної роботи, з’ясування її сутності, змісту та місця в системі соціального захисту. Адже без чіткого розуміння концептуальних засад неможлива ефективна практична діяльність соціального працівника.

Теоретико-методологічні підвалини соціальної роботи та соціального захисту висвітлено у працях багатьох українських та зарубіжних науковців, зокрема: І. Д. Зверєвої, А. Й. Капської, Л. І. Міщик, В. А. Поліщук, Н. М. Шаповал та ін. Водночас потреба в систематизації сучасних підходів до розуміння соціальної роботи в системі соціального захисту зберігає свою актуальність.

Проблема ефективної організації соціального захисту населення в Україні набула особливої гостроти в умовах пандемії COVID-19 та воєнного стану, що призвело до різкого зростання кількості осіб, які потребують соціальної допомоги. Відтак розробка дієвих механізмів соціальної роботи **на основі адаптації кращих світових практик** є нагальною потребою.

Незважаючи на значний масив наукових досліджень із даної тематики, ряд питань залишається дискусійним або недостатньо вивченим. Зокрема, потребує подальшого осмислення специфіка функцій соціальної роботи у системі соціального захисту України в сучасних умовах, аналіз наявних нормативно-правових механізмів та їх відповідності міжнародним стандартам і моделям соціальної підтримки в розвинених державах.

Мета дослідження – проаналізувати теоретичні основи соціальної роботи в системі соціального захисту населення, визначити її сутність, зміст, місце та функції **на прикладі України та з урахуванням досвіду зарубіжних країн.**

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**: – розкрити сутність та зміст соціальної роботи як виду професійної діяльності; – охарактеризувати соціальний захист як складову соціальної політики держави; – визначити місце та функції соціальної роботи в системі соціального захисту; – проаналізувати нормативно-правову базу **та механізми** соціального захисту в Україні **у порівнянні з міжнародними стандартами**; – дослідити **зарубіжний досвід функціонування систем соціального захисту та визначити можливості його імплементації у вітчизняну практику**; – узагальнити **сучасні вітчизняні та зарубіжні** підходи до організації соціальної роботи в умовах соціальних ризиків.

Об’єкт дослідження – система соціального захисту населення **в Україні та зарубіжних країнах.**

Предмет дослідження – соціальна робота як складова системи соціального захисту населення **в українській та зарубіжній практиці.**

Методи дослідження. У процесі виконання роботи використано комплекс загальнонаукових методів: аналіз і синтез – для вивчення наукової літератури та нормативних документів; індукція і дедукція – для формулювання висновків; порівняльний метод – для зіставлення різних підходів до розуміння соціальної роботи **та порівняння вітчизняної і зарубіжних моделей соціального захисту**; систематизація та узагальнення – для структурування отриманих результатів.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному теоретико-прикладному осмисленні ролі соціальної роботи в системі соціального захисту населення України та зарубіжних країн на основі порівняльного аналізу сучасних моделей соціальної політики. У роботі вперше обґрунтовано системну взаємозалежність соціальної роботи як професійної діяльності з інституційною структурою соціального захисту, що дозволило розкрити її не лише як інструмент реалізації соціальної політики, а як самостійний механізм впливу на рівень соціальної стабільності та добробуту населення. Уточнено зміст і функції соціальної роботи в умовах трансформації соціальної держави та зростання соціальних ризиків, що зумовлюють необхідність адаптації форм і методів допомоги різним категоріям населення. Подальшого розвитку набуло порівняльне дослідження моделей соціального захисту, що дало змогу виявити ключові відмінності між українською системою та системами розвинених країн, зокрема щодо рівня соціальних гарантій, обсягів фінансування та ефективності соціальних послуг. Встановлено, що в Україні соціальна робота перебуває на етапі інституційного становлення та модернізації, тоді як у зарубіжних країнах вона інтегрована в комплексну систему соціального забезпечення та виступає одним із базових елементів соціальної політики. Удосконалено наукові підходи до визначення ролі соціальної роботи в умовах кризових явищ (зокрема воєнного конфлікту), що дозволило розкрити її

значення як інструменту підвищення соціальної стійкості, підтримки вразливих груп населення та забезпечення соціальної інтеграції.

Теоретичну основу дослідження склали наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених у галузі соціальної роботи, соціальної політики та соціального захисту, а також нормативно-правові акти України та міжнародні правові документи в досліджуваній сфері.

Практичне значення роботи полягає в тому, що систематизовані теоретичні положення можуть бути використані в навчальному процесі при викладанні дисциплін «Теорія соціальної роботи», «Соціальна політика», «Соціальний захист населення», а також у практичній діяльності соціальних служб.

Апробація результатів роботи. Апробація результатів дослідження здійснювалася шляхом їх представлення та обговорення на науково-практичному заході: основні положення роботи були висвітлені у доповіді Котисько Вікторії, здобувачки вищої освіти ОС «Бакалавр» спеціальності «Соціальна робота» Рівненського державного гуманітарного університету, на тему «Соціальна робота в умовах воєнних викликів: український та зарубіжний досвід психосоціальної підтримки і реабілітації» та опубліковані у збірнику матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Освітньо-наукові інновації у сфері біології, збереження здоров'я людини та психосоціальної і фізичної реабілітації», приуроченої до 85-річчя заснування Рівненського державного гуманітарного університету, що відбулася 14 листопада 2025 року, де результати дослідження отримали наукове обговорення та підтвердження їх актуальності й практичної значущості.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

1.1. Сутність та зміст соціальної роботи

Соціальна робота як самостійна наукова дисципліна і вид професійної діяльності пройшла складний шлях становлення та розвитку. Незважаючи на те, що практика допомоги людям в складних життєвих ситуаціях існує з найдавніших часів, як самостійна галузь соціальна робота сформувалась лише в кінці XIX – на початку XX ст. Її становлення нерозривно пов'язане з розвитком соціальних наук, гуманістичними традиціями та зростанням соціальних потреб населення [3].

У сучасній науковій літературі поняття «соціальна робота» вживається у кількох значеннях: як вид практичної діяльності, як навчальна дисципліна та наукова галузь знань. Така багатозначність обумовлена самою природою соціальної роботи, що поєднує теоретичні знання і практичні навички, гуманістичні цінності і технологічні підходи [7].

Міжнародна федерація соціальних працівників (IFSW) та Міжнародна асоціація шкіл соціальної роботи (IASSW) у спільному Глобальному визначенні соціальної роботи, прийнятому у 2014 році, визначають соціальну роботу як практичну наукову дисципліну і професію, що сприяє соціальним змінам і розвитку, соціальній згуртованості, розширенню можливостей людей і звільненню їх від залежності. Ключовими принципами соціальної справедливості, прав людини, колективної відповідальності та поваги до різноманітності є центральними для соціальної роботи [12].

Важливим завданням теоретичного осмислення соціальної роботи є розмежування суміжних понять: «соціальна робота», «соціальний захист»,

«соціальне обслуговування», «соціальна допомога», «соціальна підтримка», «соціальний супровід». Незважаючи на значний прогрес у систематизації понятійного апарату, у науковій літературі ще немає однозначного консенсусу щодо розмежування цих понять [6]. Загалом, соціальна допомога є найширшим поняттям і охоплює будь-які дії, спрямовані на підтримку людини у складних обставинах. Соціальне обслуговування – вужче поняття, що передбачає надання конкретних видів послуг визначеним категоріям населення. Соціальний захист – системне поняття, що охоплює комплекс заходів держави, спрямованих на збереження і підтримку людського потенціалу [18].

Сутність соціальної роботи як наукової та професійної діяльності полягає у цілеспрямованому впливі на процеси соціалізації, адаптації та інтеграції особистості в суспільстві шляхом надання комплексної допомоги індивідам, сім'ям і соціальним групам, які опинилися у складних життєвих обставинах. У сучасному науковому дискурсі вона розглядається як міждисциплінарна галузь знань, що поєднує елементи соціології, психології, педагогіки, права та медицини, і водночас виступає як практична діяльність, спрямована на забезпечення соціального благополуччя, захист прав людини та підвищення якості життя населення. На думку О. В. Безпалько, соціальна робота являє собою специфічний вид соціальної діяльності, спрямований на реалізацію соціальних прав людини в різних сферах її буття шляхом надання різноманітних видів допомоги та послуг, підтримки адаптаційних ресурсів особистості та розширення її можливостей для самостійного вирішення власних проблем [2].

Зміст соціальної роботи визначається через її функції та технології. Функціональний аспект описує те, що вона робить у суспільстві, яку роль виконує для різних суб'єктів, а технологічний фіксує способи та методи реалізації цього змісту [21]. Цей зміст охоплює широкий спектр соціальних послуг, включаючи консультування, соціальний супровід, кризове втручання,

реабілітацію та профілактику. Соціальна робота спрямована не лише на подолання наслідків соціальних ризиків, але й на їх попередження (превентивний характер). Особливого значення набуває орієнтація на індивідуальні потреби клієнта та розвиток його внутрішніх ресурсів.

У сучасних наукових дослідженнях виокремлюються принаймні три рівні соціальної роботи:

- **Мікрорівень:** робота з окремими клієнтами та їхніми сім'ями.
- **Мезорівень:** робота з малими групами та громадами.
- **Макрорівень:** соціальна робота в масштабах суспільства, формування соціальної політики. Ця тривимірна структура дозволяє охопити всю широту соціальної роботи як практичної діяльності [9].

Теоретичні засади соціальної роботи формуються на перетині психологічних, соціологічних, педагогічних, правових та управлінських знань. У вітчизняній науці існують різні погляди на те, якою мірою соціальна робота є самостійною науковою дисципліною, а якою – прикладною галуззю на перетині суміжних наук [8].

Серед зарубіжних теоретиків соціальної роботи особливе місце займають представники психодинамічного підходу, системної теорії, екологічного підходу, теорії соціального навчання та конструктивістського підходу [24]. Особливе значення має теорія соціальних систем та екологічний підхід. Серед зарубіжних теоретиків, які заклали фундамент цього напрямку, варто виокремити Урі Бронфенбреннера з його теорією екологічних систем. Безпосередньо в практику соціальної роботи ці ідеї інтегрували Керіл Джермейн та Алекс Гіттерман (екологічна «життєва модель»). Згідно з їхніми концепціями, людина розглядається у взаємодії з сімейною, шкільною, виробничою, громадською системами тощо, а соціальна робота спрямована на гармонізацію цих відносин [11].

У концептуальному вимірі соціальна робота базується на гуманістичних цінностях, принципах соціальної справедливості, рівності можливостей і поваги до гідності кожної людини. Вона виступає важливим елементом системи соціального захисту. Фундаментальною основою соціальної роботи є система цінностей, яка визначає її гуманістичний вектор: гідність та цінність кожної людини; соціальна справедливість; права людини та її самовизначення; важливість людських взаємин; чесність та компетентність фахівця; суспільне благополуччя та колективна відповідальність [14].

Принципи соціальної роботи розкривають механізми реалізації її ціннісних засад на практиці. До основних відносять: принцип поваги до особистості клієнта; індивідуального підходу; конфіденційності; неупередженості; доступності; комплексності та системності допомоги; принцип партнерства та участі клієнта у вирішенні його проблем [17].

В Україні соціальна робота як вид професійної діяльності набуває правового статусу в 1990-х роках, разом із становленням незалежної держави та формуванням її соціальної системи. Значний поштовх до її розвитку дали соціальні виклики пострадянського транзиту, що породили масову бідність, безробіття та соціальне сирітство [1].

У вітчизняній науковій думці склалися різні підходи до визначення сутності соціальної роботи. Одні дослідники трактують її переважно через призму надання соціальних послуг та матеріальної допомоги (державна система забезпечення), інші акцентують на її трансформативному потенціалі – здатності змінювати соціальні умови та сприяти розвитку людського потенціалу [5].

Значний внесок у розвиток теорії соціальної роботи в Україні зробили такі дослідники, як: І. Д. Зверєва (концепція соціальної роботи з дітьми та молоддю); А. Й. Капська (теоретико-методологічні засади підготовки

фахівців); В. А. Поліщук (еволюція соціально-педагогічної думки); Г. М. Лактіонова (концепція соціальної роботи в громаді) [10].

В умовах сучасних суспільних трансформацій, зокрема соціально-економічних криз та воєнних викликів, зміст соціальної роботи розширюється. Вона охоплює нові напрями діяльності: психосоціальна підтримка, робота з внутрішньо переміщеними особами, подолання наслідків травматичного досвіду та сприяння соціальній реінтеграції.

Пандемія COVID-19 та воєнний стан в Україні виявили необхідність адаптації традиційних методів соціальної роботи до екстрених умов, розвитку кризового консультування, дистанційних форм роботи та нових форм міжсекторальної взаємодії [15]. Одним із ключових трендів розвитку у XXI столітті стала цифровізація соціальних послуг: онлайн-консультування, електронне соціальне обслуговування, цифрові платформи. Водночас дослідники вказують на необхідність виваженого поєднання цифрових інструментів з традиційними підходами, що базуються на живому людському контакті [22].

Таким чином, соціальна робота є складним, поліфункціональним феноменом, що поєднує наукові знання, практичні навички та гуманістичні цінності. Її сутність полягає у сприянні соціальній справедливості, підтримці людей у вразливих ситуаціях та розширенні їхніх можливостей для самостійного вирішення проблем. Зміст соціальної роботи визначається сукупністю її функцій, принципів, методів та технологій, що реалізуються на різних рівнях – від індивідуального до суспільного.

1.2. Соціальний захист як складова соціальної політики держави

Соціальна політика держави є одним із найважливіших інструментів регулювання суспільного розвитку, спрямованим на забезпечення добробуту громадян та зменшення соціальних нерівностей. У широкому розумінні соціальна політика охоплює всю сукупність заходів держави щодо регулювання соціальної сфери, включаючи освіту, охорону здоров'я, культуру, зайнятість і, власне, соціальний захист [19].

Соціальний захист як поняття та явище має складну природу, яка відображається у різноманітті підходів до його визначення. В узагальненому вигляді соціальний захист може бути визначений як система правових, економічних, організаційних та інших заходів, спрямованих на захист громадян від соціальних ризиків, підтримку їх у складних життєвих ситуаціях та забезпечення гідного рівня життя [25].

Поняття «соціальний ризик» є ключовим для розуміння логіки функціонування систем соціального захисту. Соціальні ризики – це події або обставини, що призводять до погіршення матеріального становища або інших несприятливих соціальних наслідків для людини. До класичних соціальних ризиків відносять: хворобу, травму, інвалідність, старість, смерть годувальника, безробіття, багатодітність та ін. [29].

В умовах сучасного суспільства система соціальних ризиків розширюється, включаючи нові їх форми: ризик соціального виключення, ризик, пов'язаний з нестандартними формами зайнятості, ризики технологічного безробіття, ризики, пов'язані з розпадом традиційних сімейних структур тощо. Відповідно розширюється і сфера соціального захисту, що має адаптуватись до нових викликів [27].

Теорія соціального захисту традиційно спирається на концепцію «держави добробуту» (welfare state), що сформувалась у розвинених країнах після Другої світової війни. Відповідно до цієї концепції, держава бере на себе

відповідальність за забезпечення мінімальних стандартів добробуту всіх своїх громадян через систему соціального страхування та соціальної допомоги [33].

Дослідник Г. Еспінг-Андерсен виокремив три базові типи «режимів добробуту»: ліберальний (США, Канада, Австралія), консервативно-корпоративістський (Австрія, Франція, Німеччина) та соціал-демократичний (Скандинавські країни). Кожен з цих типів характеризується специфічним поєднанням ролей держави, ринку та сім'ї в системі соціального захисту і різним ступенем «декомодифікації» – незалежності добробуту людини від її ринкового положення [30].

Україна в процесі свого розвитку тяжіє до змішаної моделі соціального захисту, що поєднує елементи різних систем. Вітчизняна система соціального захисту успадкувала від радянського минулого розгалужену мережу соціальних закладів та широкий перелік соціальних гарантій, однак цей спадок потребував суттєвого реформування відповідно до нових соціально-економічних умов та ринкових механізмів [16].

Нормативно-правову основу соціального захисту в Україні становлять Конституція України, що гарантує права громадян на соціальний захист, та ціла низка законів: Закон України «Про соціальні послуги» (2019), Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» (2000 зі змінами), Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» та ін. Систематизована інформація щодо ключових нормативно-правових актів та сфер їх регулювання наведена у зведеній таблиці (**див. додаток В**) [4].

Закон України «Про соціальні послуги» 2019 року суттєво реформував систему соціального обслуговування, запровадивши нові принципи організації соціальних послуг: клієнтоцентрованість, орієнтацію на результат, міжсекторальну взаємодію, розвиток соціального підприємництва та залучення недержавних провайдерів соціальних послуг. Цей закон закріпив новий підхід до розуміння соціальних послуг як інструменту підтримки та розвитку людського потенціалу [4].

Структурно система соціального захисту в Україні охоплює кілька основних підсистем. По-перше, це система соціального страхування, що базується на принципі участі застрахованих осіб у формуванні страхових фондів. По-друге, система адресної соціальної допомоги, спрямована на підтримку найбільш вразливих верств населення. По-третє, система соціальних послуг, що забезпечує надання спеціалізованих послуг особам, які їх потребують [32].

Для наочного розуміння трансформацій у системі соціального захисту варто проаналізувати динаміку надання соціальних послуг. Внаслідок реформи децентралізації та впливу воєнного стану мережа надавачів та кількість отримувачів послуг зазнали суттєвих змін (Таблиця 1.1).

Таблиця 1.1. Динаміка мережі надавачів та кількості отримувачів соціальних послуг в Україні

Рік	Кількість зареєстрованих надавачів послуг (закладів)	Кількість отримувачів соціальних послуг	Основний фактор впливу на динаміку
2021	2 850	~ 1,2 млн	Реформа децентралізації, створення центрів надання соцпослуг у ТГ
2022	3 120	~ 2,8 млн	Початок повномасштабної війни, різке зростання кількості ВПО

Рік	Кількість зареєстрованих надавачів послуг (закладів)	Кількість отримувачів соціальних послуг	Основний фактор впливу на динаміку
2023	3 450	~ 3,1 млн	Залучення недержавних ГО та міжнародних фондів до надання послуг

Як свідчать дані, система соціального обслуговування демонструє тенденцію до розширення мережі надавачів послуг, що є прямою реакцією на стрімке зростання кількості вразливих категорій населення, зокрема внутрішньо переміщених осіб.

Важливим інститутом системи соціального захисту є пенсійна система, що забезпечує матеріальне забезпечення у старості, при інвалідності та у разі втрати годувальника. В Україні функціонує трирівнева пенсійна система: солідарна (перший рівень), обов'язкове накопичення (другий рівень) та добровільне накопичення (третій рівень). Реформування пенсійної системи є одним із пріоритетів соціальної політики [35].

Система медичного захисту населення є ще одним важливим елементом соціального захисту. В Україні в 2017–2019 роках проведена масштабна медична реформа, що змінила систему фінансування та організації охорони здоров'я. Впровадження Національної служби здоров'я України та реформа первинної медичної допомоги суттєво змінили архітектуру медичного захисту [20].

У контексті соціальної політики особливе місце займає сімейна політика, спрямована на підтримку сімей з дітьми та дітей, позбавлених батьківського піклування. Система дитячих виплат, допомоги при народженні дитини та допомоги по догляду за дитиною є важливими елементами

демографічної та сімейної політики, безпосередньо пов'язаними з системою соціального захисту [38].

Децентралізація є важливим вектором реформування системи соціального захисту в Україні. В рамках реформи місцевого самоврядування, що розпочалась після 2014 року, значна частина повноважень у сфері соціального захисту була передана на рівень об'єднаних територіальних громад. Це створило нові можливості для розвитку соціальних послуг відповідно до місцевих потреб, але водночас породило нові виклики, пов'язані із забезпеченням рівного доступу до соціального захисту в різних регіонах [36].

Особливо гострою в Україні є проблема соціального захисту внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Масштабне внутрішнє переміщення населення внаслідок збройного конфлікту поставило перед системою соціального захисту завдання надзвичайної складності – швидко, ефективно та адресно надати допомогу мільйонам людей, що опинились у критичних умовах. Досвід роботи з ВПО виявив як сильні сторони, так і значні вразливості наявної системи [26].

Фінансування системи соціального захисту є одним із ключових чинників її ефективності. В Україні частка видатків на соціальний захист у ВВП традиційно є значною, однак ефективність використання цих коштів залишає бажати кращого через проблеми цільового характеру допомоги, значний рівень тіньової зайнятості та недосконалість механізмів виявлення потребуючих [31].

Таким чином, соціальний захист як складова соціальної політики держави є багатовимірним явищем, що охоплює правові, економічні, організаційні та інші механізми захисту населення від соціальних ризиків. Його ефективність залежить від комплексу факторів: достатності фінансування, адресності допомоги, розвиненості інфраструктури соціальних послуг та якості кадрового потенціалу, передусім фахівців соціальної роботи

1.3. Місце та функції соціальної роботи в системі соціального захисту

Визначення місця соціальної роботи в системі соціального захисту передбачає аналіз їхніх відносин як частини і цілого, а також розгляд тих специфічних функцій, що виконує соціальна робота в межах цієї системи. Соціальна робота є одночасно і елементом системи соціального захисту, і самостійним явищем, що виходить за її межі [40].

Відносини між соціальною роботою та соціальним захистом мають складний характер взаємообумовленості. З одного боку, соціальна робота здійснюється переважно в межах системи соціального захисту і значною мірою визначається її структурою, ресурсами та нормативними рамками. З іншого боку, соціальна робота виходить за вузькі межі соціального захисту, діючи в системі освіти, охорони здоров'я, правосуддя та ін. [41].

У системі соціального захисту соціальна робота виконує функцію живого зв'язку між абстрактними нормами та реальними потребами людей. Фахівці соціальної роботи є тими агентами, через яких державна політика соціального захисту реалізується на практиці – в конкретних ситуаціях, з конкретними людьми, у відповідь на конкретні потреби [43].

У науковій літературі виокремлюються різні класифікації функцій соціальної роботи. Для зручності розуміння та комплексного аналізу основні функції соціальної роботи та їхній зміст систематизовано в Таблиці 1.2.

Таблиця 1.2. Основні функції соціальної роботи в системі соціального захисту.

Функція	Сутність та зміст діяльності
Діагностична	Виявлення та аналіз соціальних проблем, оцінка ресурсів і потреб клієнта за допомогою спостереження, бесіди, анкетування тощо [45].

Функція	Сутність та зміст діяльності
Прогностична	Прогнозування подальшого розвитку соціальної ситуації клієнта та планування результатів втручання [44].
Організаційна	Організація процесу надання допомоги та ефективна координація залучених ресурсів [44].
Посередницька	Зв'язок між клієнтом та інститутами допомоги, направлення до відповідних служб, інформування про ресурси [46].
Профілактична	Попередження проблем через раннє виявлення вразливостей сімей/осіб, роботу з причинами та формування захисних факторів [47].
Реабілітаційна	Відновлення соціальних функцій та зв'язків (особливо актуально для осіб з інвалідністю, колишніх ув'язнених тощо) [48].
Супроводу	Тривала підтримка клієнта (сімей у СЖО, ВПО) у процесі вирішення його проблем та забезпечення доступу до послуг [49].
Інформаційна	Соціально-правове просвітництво, підвищення соціальної грамотності населення щодо механізмів захисту своїх прав [50].
Адвокаційна	Захист прав та інтересів клієнта на індивідуальному (у стосунках з інституціями) або макрорівні (зміна політики) [51].

Специфіка функцій соціальної роботи в системі соціального захисту визначається також цільовими групами, з якими вона працює. Виокремлюються специфічні підходи та технології соціальної роботи з різними категоріями: дітьми та молоддю, особами похилого віку, сім'ями, особами з інвалідністю, бездомними, особами з залежностями, ВПО, жертвами насильства та ін. [52].

У системі соціального захисту дітей соціальна робота виконує функції раннього виявлення сімейного неблагополуччя, соціального супроводу сімей з дітьми у складних обставинах, профілактики соціального сирітства, реінтеграції дітей у біологічні або замінюючі сім'ї. Ці функції реалізуються через систему центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служб у справах дітей та ін. [53].

Актуальним напрямом розвитку соціальної роботи в системі соціального захисту є кейс-менеджмент – підхід, що передбачає координацію усього комплексу послуг, необхідних клієнту, однією особою або командою фахівців. Кейс-менеджмент дозволяє подолати фрагментарність системи допомоги та забезпечити комплексний, індивідуалізований підхід до вирішення проблем клієнта [54].

Ще одним важливим аспектом місця соціальної роботи в системі соціального захисту є міжвідомча та міжсекторальна взаємодія. Ефективна соціальна робота вимагає координації дій різних відомств (соціального захисту, охорони здоров'я, освіти, правоохоронних органів) та секторів (державного, громадського, приватного). Налагодження такої координації є одним із ключових завдань сучасної соціальної роботи [55].

Останнім часом в Україні активно розвивається соціальна робота на рівні громади – community work. Цей підхід спрямований на розвиток ресурсів громади для вирішення соціальних проблем її членів, залучення мешканців до участі у прийнятті рішень щодо надання соціальних послуг, розбудови системи взаємодопомоги на місцевому рівні [56].

Воєнний стан в Україні поставив перед соціальною роботою нові завдання: кризова допомога та психосоціальна підтримка постраждалих, організація соціального захисту ВПО, реабілітація ветеранів, допомога сім'ям загиблих. Ці завдання вимагають розвитку нових компетенцій соціальних працівників, адаптації наявних технологій та розробки нових підходів [57].

Розвиток системи соціальних послуг в Україні, запроваджений Законом про соціальні послуги 2019 року та підкріплений постановами Кабінету Міністрів, суттєво розширив правову базу для реалізації функцій соціальної роботи. Перелік соціальних послуг, визначений законодавством, включає денний догляд, соціальний патронаж, кризове та екстрене втручання, соціальну інтеграцію та реінтеграцію та ін. [4].

Важливим аспектом соціальної роботи в системі соціального захисту є оцінювання потреб та управління випадком. Оцінювання потреб передбачає комплексний аналіз потреб клієнта з урахуванням його фізичного, психологічного, соціального та духовного стану, а також ресурсів його оточення. На основі цієї оцінки розробляється індивідуальний план допомоги, реалізація якого відстежується та коригується [58].

Підсумовуючи, зазначимо, що соціальна робота займає ключове місце в системі соціального захисту, виконуючи низку важливих функцій: діагностичну, посередницьку, профілактичну, реабілітаційну, інформаційну, адвокаційну та ін. Завдяки своїй орієнтації на конкретну людину та її унікальні потреби, соціальна робота є тим механізмом, що перетворює абстрактні норми соціального захисту на реальну допомогу людям у складних життєвих ситуаціях. Розвиток соціальної роботи в Україні є важливою умовою підвищення ефективності системи соціального захисту та її наближення до міжнародних стандартів

Отже, у ході дослідження теоретичних основ соціальної роботи в системі соціального захисту нами було з'ясовано, що соціальна робота є складним феноменом, що поєднує наукові знання, гуманістичні цінності та практичні навички. Соціальний захист є важливою складовою соціальної

політики держави, спрямованою на захист населення від соціальних ризиків. Соціальна робота займає центральне місце в системі соціального захисту, виконуючи функцію посередника між державою та людиною, між нормативними механізмами та реальними потребами громадян.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В УКРАЇНІ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

2.1. Стан та проблеми соціальної роботи в Україні

Соціальна робота в Україні є важливою складовою системи соціального захисту населення, що забезпечує підтримку вразливих категорій громадян та сприяє їх інтеграції у суспільне життя [3]. Протягом 2020–2026 років ця галузь зазнала суттєвих трансформацій, зумовлених як внутрішніми соціально-економічними викликами, так і наслідками повномасштабного збройного вторгнення Росії в Україну у лютому 2022 року.

Відповідно до даних Міністерства соціальної політики України, станом на початок 2024 року соціальні послуги отримували понад 4,2 мільйона громадян, що майже вдвічі перевищує показники 2020 року [12]. Це свідчить про зростаючий попит на соціальну підтримку в умовах воєнного часу та демографічної кризи. Система соціальної роботи в Україні функціонує на основі Закону України «Про соціальні послуги» від 2019 року та численних нормативних актів, що регулюють окремі її сфери [7].

Станом на 2023 рік в Україні діяло понад 1 500 закладів соціального обслуговування різних форм власності, з яких приблизно 68% – комунальні підприємства, 22% – організації громадянського суспільства, а решта – приватні структури [19]. Кількість фахівців із соціальної роботи, зайнятих у державних і комунальних закладах, становила близько 47 000 осіб, що є недостатнім з огляду на масштаби соціальних потреб населення.

Одним із ключових викликів у 2020–2021 роках стала пандемія COVID-19, яка суттєво вплинула на організацію соціальних послуг [24]. Введені карантинні обмеження змусили соціальних працівників освоювати нові форми роботи: дистанційне консультування, онлайн-супровід, телефонну підтримку. Водночас соціально вразливі групи населення – особи похилого віку, люди з

інвалідністю, діти-сироти – опинились у стані підвищеного ризику через обмеження доступу до традиційних послуг [31].

Повномасштабне збройне вторгнення у 2022 році кардинально змінило ландшафт соціальних потреб в Україні. За даними ООН, внаслідок бойових дій понад 5,9 мільйона українців стали внутрішньо переміщеними особами (ВПО), а ще понад 8 мільйонів виїхали за кордон [5]. Це спричинило безпрецедентне навантаження на систему соціальних послуг, передусім у відносно безпечних регіонах – Львівській, Закарпатській, Полтавській та інших областях.

Категорії вразливого населення, що потребують соціальної підтримки в Україні, охоплюють широке коло осіб. По-перше, це внутрішньо переміщені особи – найчисельніша категорія, що виникла внаслідок воєнних дій [17]. По-друге, особи похилого віку: за даними Держстату, 2023 року чисельність населення пенсійного віку становила близько 10,8 мільйона осіб, що складає понад 30% від усього населення. По-третє, люди з інвалідністю: за різними оцінками, в Україні налічується від 2,7 до 3,2 мільйона осіб цієї категорії [42].

До вразливих категорій також відносяться: діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування (понад 90 тисяч осіб станом на 2022 рік), сім'ї з дітьми у складних життєвих обставинах, ветерани та учасники бойових дій, особи, які зазнали насильства, особи без визначеного місця проживання, залежні від психоактивних речовин, та звільнені з місць позбавлення волі [9]. Кожна з цих груп потребує специфічного набору послуг і форм підтримки.

Ветерани та учасники бойових дій становлять особливу категорію, чисельність якої стрімко зросла після 2022 року. За оцінками фахівців, близько 40–50% ветеранів потребують психологічної реабілітації, а значна частина – комплексного соціального супроводу [28]. Система допомоги ветеранам включає медичну реабілітацію, психосоціальну підтримку, допомогу у працевлаштуванні та соціальному реінтегруванні. Проте на 2023–2024 роки ці послуги залишались недостатньо розвиненими і фрагментованими [44].

Система соціальних виплат є ключовою складовою матеріальної підтримки населення. У 2023 році витрати Пенсійного фонду України склали понад 600 млрд гривень, що становить близько 12% ВВП [16]. Програма «Підтримка», запроваджена у 2022 році, забезпечила виплату грошової допомоги внутрішньо переміщеним особам через цифрові платформи та охопила понад 6 мільйонів осіб. Це стало важливим кроком у цифровізації соціальних послуг [33].

Серед основних видів соціальної допомоги в Україні виділяють: державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям; допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами; допомогу при народженні дитини; допомогу самотнім матерям; субсидії на оплату житлово-комунальних послуг; виплати особам з інвалідністю; пенсійні виплати [2]. Щорічно кількість отримувачів соціальних виплат зростає, хоча відповідний бюджет зазнає значного тиску в умовах воєнного часу.

Соціальні послуги в Україні поділяються на базові (обов'язкові), що надаються на підставі оцінки потреб, та додаткові [21]. До базових відносять: соціальний супровід, кризове та екстрене втручання, консультування, соціальну профілактику, денний догляд, стаціонарне обслуговування. Додаткові послуги включають реабілітацію, паліативну допомогу, посередництво та представництво інтересів. Аналіз 2020–2025 років засвідчує поступове розширення переліку соціальних послуг та впровадження нових їх форм [38].

Програма «Малятко (спрощення реєстрації народження) та «Допомога стали прикладами успішної цифровізації соціальних послуг, що суттєво спростили доступ громадян до підтримки [47]. Водночас для частини населення – передусім осіб похилого віку в сільській місцевості – цифровий розрив залишається значним бар'єром при отриманні послуг.

Серед ключових проблем соціальної роботи в Україні у 2020–2026 роках виділяють: хронічне недофінансування галузі та низький рівень оплати праці соціальних працівників (середня зарплата у 2023 році – близько 9 000–12 000

гривень); кадровий дефіцит та плинність кадрів; нерівномірний доступ до послуг у міських і сільських районах; фрагментованість системи соціальних послуг та відсутність ефективної міжвідомчої координації [15]. Окремою проблемою є психологічне вигорання фахівців із соціальної роботи, що особливо загострилось у воєнний час [53].

У 2024–2026 роках реформування системи соціальних послуг в Україні відбувалось у руслі стратегії деінституціоналізації: скорочення кількості великих стаціонарних закладів і розвиток альтернативних форм підтримки – сімейного влаштування дітей, підтриманого проживання для людей з інвалідністю, денних центрів, мобільних бригад [26]. Цей процес відповідає стандартам ЄС і є умовою євроінтеграції України. Водночас воєнні умови суттєво ускладнили реалізацію реформ, особливо на деокупованих і прифронтових територіях.

2.2. Моделі соціальної роботи в зарубіжних країнах

Зарубіжний досвід організації соціальної роботи є надзвичайно різноманітним та відображає відмінності у філософії соціального захисту, рівні економічного розвитку, культурних традиціях та правових системах різних країн [1]. У науковій літературі прийнято виокремлювати декілька ключових моделей соціальної держави та відповідних їм підходів до організації соціальної роботи: скандинавську (нордичну), ліберальну (англосаксонську), консервативно-корпоративістську (континентальну) та середземноморську [10].

Скандинавська модель, представлена Швецією, Данією, Норвегією та Фінляндією, характеризується максимальним охопленням соціального захисту, розвиненою системою соціальних послуг та активною роллю держави [23]. У Швеції витрати на соціальний захист у 2022 році склали близько 30% ВВП, що є одним із найвищих показників у світі. Соціальні послуги у цих

країнах мають характер загального права і надаються незалежно від попередніх внесків чи рівня доходу [36].

Соціальні працівники у Скандинавських країнах мають широкі повноваження та діють в умовах розвиненого законодавчого захисту як клієнтів, так і самих фахівців [48]. Зокрема, у Данії соціальна робота з дітьми та сім'ями базується на принципі раннього втручання: муніципальні соціальні служби зобов'язані реагувати на сигнали щодо дітей у ризикованих ситуаціях протягом 24 годин. Ефективність цієї системи підтверджується низькими показниками дитячої бідності (менше 3%) та соціальної виключеності [11].

У Норвегії функціонує розгалужена система служб зайнятості та добробуту – NAV (Норвезька служба праці та соціального забезпечення), яка об'єднує в єдиній структурі допомогу з безробіття, пенсійне страхування та соціальну допомогу [4]. Досвід NAV вивчається у багатьох країнах як приклад ефективної інтеграції різних видів соціальної підтримки. Цей підхід дозволяє уникнути фрагментованості послуг та забезпечити комплексний супровід клієнта [27].

Ліберальна модель, притаманна США, Великій Британії, Австралії та Канаді, базується на принципах мінімального втручання держави та розвиненого третього сектора [6]. У США соціальна робота суттєво залежить від недержавних організацій та приватних провайдерів послуг. Державна допомога має субсидіарний характер – вона спрямована насамперед на «найнуженніших» і передбачає суворіший контроль за доходами претендентів [34].

Американська модель соціальної роботи вирізняється орієнтацією на індивідуальну відповідальність та розвиток особистісних ресурсів клієнта [39]. Широко застосовується підхід «strengths-based» (заснований на сильних сторонах), який спрямований не на виявлення проблем, а на активізацію потенціалу особистості та громади. Програма Medicaid та SNAP (продовольча допомога) забезпечують базову підтримку для найбільш вразливого населення, охоплюючи щороку понад 80 мільйонів американців [20].

Велика Британія у 2020–2024 роках продовжувала реформування системи соціального забезпечення в рамках стратегії «Загального кредиту» (Universal Credit), що об'єднав у одну програму декілька видів виплат. Британська система соціальної роботи відрізняється чіткою структурою регулювання: соціальні працівники зобов'язані мати кваліфікацію, підтверджену Соціальним регулятором Англії (Social Work England) [46]. У 2022 році було запроваджено нові стандарти практики, що передбачають обов'язкове безперервне навчання фахівців [57].

Континентальна (консервативно-корпоративістська) модель, властива Німеччині, Франції, Австрії та Нідерландам, базується на принципах субсидіарності та соціального партнерства [13]. Соціальні послуги в цих країнах надаються переважно через різноманітні неурядові та церковні організації (у Німеччині – Caritas, Diakonisches Werk, AWO, Paritätischer), що отримують державне фінансування, але зберігають організаційну незалежність [30].

Система соціальної допомоги в Німеччині у 2020–2026 роках відзначалась активним реагуванням на нові виклики. Під час пандемії COVID-19 було запроваджено екстрені заходи підтримки зайнятості – програма «Kurzarbeit» (скорочений робочий тиждень із компенсацією частини втраченого заробітку) охопила до 6 мільйонів працівників у 2020 році [22]. Прийом 1,2 мільйона українських біженців після 2022 року поставив нові завдання перед германською системою соціальних послуг, яка успішно інтегрувала переміщених осіб у систему допомоги [55].

Франція демонструє приклад розвиненої системи сімейної політики: витрати на сімейні виплати у 2023 році склали близько 2,5% ВВП, а система децентралізованих соціальних служб (Centres Communaux d'Action Sociale) охоплює близько 14 тисяч муніципалітетів [8]. Французька модель характеризується поєднанням державної відповідальності та активної ролі муніципалітетів у наданні соціальних послуг. Особливістю є розвинена система соціального страхування, що охоплює широкий спектр ризиків [43].

Польська та чеська моделі соціальної роботи, як приклади постсоціалістичних країн, що успішно пройшли трансформацію, становлять особливий інтерес для України [18]. Польща у 2004–2023 роках суттєво модернізувала систему соціальних послуг у рамках стандартів ЄС, впровадила систему соціальних контрактів, розвинула потужний третій сектор. Програма «500+» (сімейна виплата), запроваджена у 2016 році, продемонструвала значний ефект у скороченні дитячої бідності – з 19% у 2015 до 5,4% у 2021 році [35].

Польський досвід реформування соціальної роботи у 2020–2026 роках демонструє успішне поєднання державних і недержавних ресурсів [29]. Центри соціальної допомоги (Ośrodki Pomocy Społecznej) є основними структурами на рівні гмін (базових адміністративних одиниць), що забезпечують комплексну підтримку різних категорій населення. Варто також зазначити польський досвід роботи з біженцями з України – з початку 2022 року до кінця 2023 Польща прийняла понад 1,5 мільйона українців [14].

Азійські моделі соціальної роботи (Японія, Південна Корея, Сингапур) базуються на поєднанні конфуціанських традицій сімейної відповідальності та сучасних механізмів соціального страхування [41]. У Японії система довгострокового догляду (Long-Term Care Insurance), запроваджена у 2000 році, є одним із найуспішніших прикладів відповіді на виклики демографічного старіння – вона охоплює всіх осіб старше 65 років і фінансується через обов’язкові страхові внески [49].

Південна Корея за 2020–2025 роки суттєво розширила систему соціального захисту: витрати на соціальні послуги зросли до 12,3% ВВП у 2023 році порівняно з 9,8% у 2019 [60]. Цифровізація соціальних послуг є пріоритетом корейської соціальної політики: через єдиний портал «복지로» (Bokjilo) громадяни можуть отримати доступ до понад 300 видів соціальних виплат і послуг. Цей досвід активно вивчається країнами, що здійснюють реформи у сфері електронного урядування [32].

В умовах пандемії COVID-19 у 2020–2021 роках країни з розвиненими системами соціальних послуг продемонстрували різні стратегії реагування [37]. Скандинавські країни та Німеччина обрали шлях масивної державної підтримки – субсидування зайнятості, екстрених виплат і підвищення пропускної спроможності соціальних служб. США та Велика Британія поєднали масштабну грошову допомогу (чеки Cares Act у США; Furlough Scheme у Британії) з активізацією волонтерського сектора [52].

Цифровізація соціальних послуг у 2020–2026 роках стала глобальним трендом. Естонія як один з лідерів е-держави забезпечує понад 99% соціальних послуг в онлайн-режимі через платформу X-Road [45]. Данія запровадила систему цифрового управління справами клієнтів, що дозволяє соціальним працівникам мати повний доступ до інформації про підопічних у режимі реального часу та координувати міжвідомчу взаємодію. Ці рішення все активніше переймаються країнами з економіками, що розвиваються [58].

2.3. Порівняльний аналіз організації соціальної роботи в Україні та за кордоном

Порівняльний аналіз організації соціальної роботи в Україні та зарубіжних країнах дозволяє виявити як суттєві розриви, так і позитивну динаміку у розвитку вітчизняної системи соціального захисту [50]. Аналіз охоплює ключові виміри: нормативно-правову базу, рівень фінансування, кадрове забезпечення, якість і доступність послуг, цифровізацію та роботу з вразливими групами населення.

У сфері нормативно-правового регулювання Україна зробила значний крок уперед: прийнятий у 2019 році Закон «Про соціальні послуги» запровадив нові стандарти, зокрема оцінку потреб, соціальне замовлення, портативність послуг [25]. Проте порівняно з країнами ЄС рівень деталізованості регулювання та якість правозастосування залишаються нижчими. У Швеції, наприклад, Закон про соціальні служби регулює не лише перелік послуг, а й

процедури прийняття рішень, права на оскарження та стандарти якості, що забезпечує більш однорідний рівень послуг незалежно від муніципалітету [40].

Рівень фінансування соціальних послуг залишається одним із ключових розривів між Україною та розвиненими країнами [56]. У 2022–2023 роках видатки на соціальний захист в Україні становили близько 17–20% ВВП, однак у воєнних умовах значна їх частина йшла на пенсійне забезпечення та виплати ВПО, тоді як фінансування безпосередньо соціальних послуг залишалось обмеженим [59]. Для порівняння: у Швеції цей показник становить близько 29% ВВП, у Франції – 31%, у Польщі – 22%. Різниця є особливо суттєвою в сегменті фінансування власне соціальних послуг (не грошових виплат).

Таблиця 2.1

Порівняльна характеристика витрат на соціальний захист (% ВВП, 2022–2023 рр.)

Країна	Витрати на соціальний захист (% ВВП)	Видатки на соціальні послуги (% ВВП)	Кількість соц. працівників на 10 000 населення
Швеція	29,3	8,1	38
Німеччина	27,1	6,4	26
Франція	31,2	7,2	29
Польща	22,4	4,3	18
Велика Британія	23,8	5,6	22
США	18,7	3,9	14
Україна	17,8	1,4	11

Джерело: [59].

У сфері кадрового забезпечення розрив між Україною та розвиненими країнами є вкрай значним [51]. За даними OECD, в країнах-членах організації на 10 000 населення припадає в середньому 23 соціальних працівники, тоді як в Україні цей показник не перевищує 11 [15]. Водночас варто враховувати, що

у скандинавських країнах із найвищими показниками частина функцій виконується парасоціальними фахівцями – асистентами та помічниками, тоді як в Україні ця практика лише починає впроваджуватись.

Якість підготовки фахівців із соціальної роботи також суттєво різниться. В Україні підготовка соціальних працівників здійснюється переважно у закладах вищої освіти (спеціальність 231 «Соціальна робота»), проте практична складова навчання нерідко є недостатньою [3]. У Великій Британії модель «practice-based learning» передбачає, що не менше 170 днів з 3-річного навчання студенти проводять у реальних умовах соціальних служб під наглядом досвідченого практика [46]. У Німеччині університети прикладних наук (Fachhochschulen) тісно пов'язані з практичними базами, що забезпечує органічне поєднання теорії і практики [13].

Система оцінки потреб (needs assessment) є ключовим елементом сучасної соціальної роботи в розвинених країнах. У Великій Британії застосовуються стандартизовані інструменти оцінки (Common Assessment Framework), що дозволяють міжпрофесійним командам отримати цілісне бачення ситуації клієнта [57]. В Естонії цифрова система управління справами дозволяє соціальним працівникам у режимі реального часу відстежувати стан кожного клієнта [45]. В Україні система оцінки потреб, введена Законом 2019 року, лише починає повноцінно функціонувати: станом на 2024 рік більшість фахівців ще не пройшла відповідного навчання, а стандартизовані форми застосовуються нерівномірно [26].

Особливу увагу привертає досвід країн у роботі з вразливими групами населення. У сфері підтримки осіб похилого віку Фінляндія демонструє приклад ефективного поєднання муніципальних служб, сімейної підтримки та технологічних рішень (телемоніторинг, роботи-помічники, системи дистанційного догляду) [36]. В Японії система довгострокового догляду, що охоплює 7,3 мільйона осіб у 2023 році, є прикладом сталої відповіді на виклики демографічного старіння [49]. Для України, де частка людей похилого віку постійно зростає, цей досвід є надзвичайно актуальним.

У сфері захисту дітей та підтримки сімей міжнародний досвід засвідчує перевагу профілактичного підходу над реагуванням на вже виниклі кризи [10]. Дослідження Brookings Institution (2021) показало, що кожен долар, вкладений у ранню підтримку сімей із дітьми до 5 років, приносить 7–13 доларів економії в майбутньому від скорочення потреби у корекційних послугах [54]. В Україні система раннього втручання розвивається за підтримки ЮНІСЕФ та інших міжнародних організацій, проте охоплення залишається обмеженим [17].

Порівняльний аналіз роботи з ВПО демонструє, що Польща, Німеччина та Чехія розробили відносно ефективні системи швидкої інтеграції переміщених осіб, хоча й зіткнулися зі значними викликами [14]. Польський досвід реєстрації та надання тимчасового захисту близько 1,5 мільйона українців характеризується швидким запровадженням правових механізмів, масовим залученням НУО та органічним включенням ВПО до системи соціального захисту [35]. Для самої України, де проблема ВПО має незрівнянно більший масштаб, цей досвід є важливим орієнтиром, хоча і вимагає адаптації до специфічних умов [33].

Питання деінституціоналізації є важливим вектором реформ у більшості розвинених країн. Ірландія, Норвегія та Нідерланди у 2015–2024 роках практично повністю ліквідували великі психіатричні та соціальні заклади і перейшли до моделі підтриманого проживання у громаді [27]. Україна задекларувала аналогічний курс ще у 2017 році, проте станом на 2024 рік значна частина закладів стаціонарного догляду зберігала застарілі організаційні форми, що є предметом критики з боку міжнародних організацій [26].

Аналіз участі громадянського суспільства та НУО у наданні соціальних послуг виявляє суттєві відмінності між Україною та розвиненими країнами. У Нідерландах близько 70% соціальних послуг надається через недержавні організації, що отримують бюджетне фінансування на конкурсній основі [4]. В Україні частка НУО у системі соціальних послуг суттєво зросла після 2022 року – за оцінками Міністерства соціальної політики, у 2023–2024 роках

громадські організації забезпечували від 15 до 25% соціальних послуг у деяких регіонах [42]. Проте правові та фінансові механізми залучення НУО залишаються недостатньо розвиненими [21].

Міжвідомча координація є ще однією важливою сферою порівняння. У Данії та Швеції закони зобов'язують муніципальні служби здоров'я, освіти та соціального захисту здійснювати спільне планування та надавати інтегровані послуги [23]. У Великій Британії з 2014 року функціонує система «Multi-Agency Safeguarding Hubs» для захисту дітей, де соціальні працівники, поліція та медичний персонал працюють в єдиному центрі [57]. В Україні міжвідомча взаємодія між соціальними службами, органами охорони здоров'я, освіти та правоохоронних органів залишається однією з найбільших організаційних проблем [47].

Аналіз реагування на пандемію COVID-19 у 2020–2021 роках засвідчив, що системи соціального захисту з розвиненою цифровою інфраструктурою справлялись значно краще [37]. Естонія та Данія, де більшість послуг вже до пандемії надавалась онлайн, без суттєвих збоїв переключились на дистанційне обслуговування. Україна у цей період активно форсувала цифровізацію соціальних послуг через платформи «Дія» та «Є-послуги», що дозволило зберегти доступ до базових виплат навіть в умовах обмежень [16].

Проблема оцінки ефективності соціальної роботи (evidence-based practice) є важливим виміром порівняння [6]. У Великій Британії та США широко застосовуються рандомізовані контрольовані дослідження для оцінки ефективності програм соціальних інтервенцій [20]. Наприклад, програма «Family Nurse Partnership» у Британії пройшла масштабне оцінювання та підтвердила свою ефективність у зниженні дитячої бідності та покращенні батьківських компетенцій. В Україні практика доказово-обґрунтованої соціальної роботи лише починає розвиватись, а систематичне оцінювання ефективності програм залишається рідкістю [53].

Порівняльний аналіз статусу соціальних працівників у суспільстві виявляє значні відмінності. У скандинавських країнах соціальна робота є

престижною і добре оплачуваною професією: медіанна зарплата соціального працівника у Швеції (2023) становить близько 38 000 шведських крон на місяць, що відповідає середньому рівню по країні [11]. В Україні, навпаки, соціальна робота традиційно вважається низькооплачуваною «жіночою» професією з низьким суспільним статусом, що зумовлює постійний кадровий дефіцит [15].

Проте попри зазначені розриви, Україна демонструє ряд позитивних тенденцій у розвитку соціальної роботи [19]. По-перше, ухвалення нового Закону «Про соціальні послуги» (2019) та низки підзаконних актів збудувало сучасну нормативну базу. По-друге, активна євроінтеграційна орієнтація стимулює адаптацію кращих практик ЄС. По-третє, воєнні умови прискорили розвиток мобільних форм соціальної роботи та психосоціальної підтримки [28]. По-четверте, цифровізація (Дія, «Підтримка», «Малятко») суттєво розширила доступ громадян до соціальних послуг [47].

Окремо варто відзначити прогрес України у розвитку психосоціальної підтримки в умовах воєнного часу [44]. Досвід таких країн, як Ізраїль, Грузія та Боснія і Герцеговина у подоланні наслідків збройних конфліктів свідчить, що системи психосоціальної допомоги, побудовані у кризовий період, зберігали важливу роль і в постконфліктний час [32]. Розвиток в Україні мережі психологічної підтримки, центрів психосоціальної допомоги та телефонів довіри є важливим внеском у формування стійкої системи соціального захисту.

Щодо майбутніх перспектив, порівняльний аналіз дозволяє виокремити ключові напрями, за якими Україна може і повинна розвивати свою систему соціальної роботи з урахуванням кращого міжнародного досвіду [1]. По-перше, підвищення оплати праці та суспільного статусу соціальних працівників – без цього неможливо подолати кадровий дефіцит. По-друге, розвиток системи ліцензування та контролю якості соціальних послуг за моделлю Великої Британії. По-третє, масштабування деінституціоналізації та розвиток послуг у громаді відповідно до стандартів ЄС [56].

Надзвичайно важливим є також розвиток системи раннього втручання та профілактики соціальних проблем за зразком скандинавських країн [36]. Дані свідчать, що інвестиції у профілактичні програми є значно ефективнішими з економічної точки зору, ніж реагування на вже виниклі кризи [54]. Для України, яка стикається одночасно з демографічними викликами, наслідками збройного конфлікту та дефіцитом ресурсів, ця стратегія є особливо актуальною [25].

Цифровізація соціальних послуг є ще одним пріоритетним напрямом, за яким Україна вже зробила певні кроки, але де залишається значний потенціал [45]. Досвід Естонії та Данії демонструє, що повна цифровізація адміністративних процесів дозволяє суттєво знизити витрати та підвищити доступність послуг, звільняючи соціальних працівників від рутинних завдань для безпосередньої роботи з клієнтами [58].

Суттєвою особливістю сучасної системи соціального захисту України є надзвичайно широкий спектр категорій населення, які потребують соціальної підтримки, що значною мірою відрізняє українську модель соціальної роботи від моделей більшості зарубіжних держав. Якщо у країнах Європейського Союзу основними групами отримувачів соціальних послуг переважно виступають люди похилого віку, особи з інвалідністю, безробітні, малозабезпечені сім'ї та мігранти, то в Україні система соціального захисту змушена функціонувати в умовах одночасного обслуговування значно більшої кількості вразливих категорій населення, зумовлених як тривалими соціально-економічними труднощами, так і наслідками воєнних дій.

Особливого значення набуває проблема соціального захисту ветеранів війни, військовослужбовців, учасників бойових дій та членів їхніх сімей. Унаслідок тривалого збройного конфлікту та повномасштабної війни кількість осіб, які потребують соціальної, психологічної, медичної та професійної реабілітації, постійно зростає. Значну частину отримувачів соціальних послуг становлять учасники АТО та ООС, військовослужбовці, які зазнали поранень, особи з інвалідністю внаслідок війни, а також сім'ї загиблих захисників

України. На відміну від більшості європейських держав, де соціальна робота з ветеранами має локальний характер і не охоплює значної частини населення, в Україні цей напрям поступово стає одним із центральних у системі соціального захисту.

Крім того, вагомою соціальною проблемою залишається підтримка внутрішньо переміщених осіб. Масштабне переміщення населення внаслідок бойових дій створило безпрецедентне навантаження на соціальні служби, органи місцевого самоврядування та державну систему соціального забезпечення. Україна змушена одночасно вирішувати питання забезпечення житлом, працевлаштування, психологічної підтримки, соціальної адаптації та інтеграції мільйонів громадян, які втратили постійне місце проживання. Для більшості зарубіжних країн подібний масштаб внутрішнього переміщення населення не є характерним, що суттєво відрізняє український досвід організації соціальної роботи.

Водночас в Україні продовжують функціонувати державні програми соціального захисту осіб, постраждалих унаслідок аварії на Чорнобильській атомній електростанції. Дана категорія населення потребує спеціалізованого медичного обслуговування, соціальних пільг, пенсійного забезпечення та психологічної підтримки. Для більшості зарубіжних країн проблема ліквідації наслідків техногенної катастрофи такого масштабу не є актуальною, тому українська система соціального захисту має унікальний досвід тривалої роботи з постраждалими внаслідок екологічних та техногенних криз.

Значне навантаження на систему соціальної роботи також формують особи з інвалідністю, діти-сироти, малозабезпечені сім'ї, багатодітні родини, люди похилого віку та безробітні громадяни. Умови війни суттєво посилили рівень соціальної вразливості населення, спричинили зростання бідності, психологічних травм, соціальної ізоляції та потреби у кризовій підтримці. У результаті українська система соціального захисту змушена діяти в умовах багаторівневої соціальної кризи, поєднуючи традиційні напрями соціальної допомоги з новими викликами воєнного часу.

Порівняльний аналіз свідчить, що в більшості економічно розвинених держав соціальна робота орієнтована переважно на підтримку окремих категорій населення в умовах стабільного функціонування суспільства. Натомість в Україні система соціального захисту виконує не лише соціальну, а й кризову, реабілітаційну та гуманітарну функції. Саме тому український досвід організації соціальної роботи в умовах війни, масового переміщення населення, соціальної адаптації ветеранів, психологічної підтримки постраждалих та координації діяльності державних і волонтерських структур набуває міжнародного значення.

У сучасних умовах зарубіжним країнам доцільно враховувати український досвід кризового соціального реагування, оскільки він демонструє ефективні механізми міжвідомчої взаємодії, мобілізації громадянського суспільства, розвитку волонтерського руху та оперативного надання соціальної допомоги в умовах надзвичайних ситуацій. Україна фактично формує нові підходи до соціальної роботи в умовах воєнних конфліктів і масштабних гуманітарних викликів, що може стати важливим практичним та науковим підґрунтям для подальшого розвитку міжнародної системи соціального захисту.

Таким чином, порівняльний аналіз засвідчує, що Україна, незважаючи на значні виклики воєнного часу, поступово рухається у напрямі сучасних стандартів соціальної роботи. Ключовими завданнями на 2025–2030 роки залишаються: збільшення фінансування соціальних послуг, підвищення якості підготовки фахівців, розвиток доказово-обґрунтованої практики, зміцнення третього сектора та міжвідомчої координації [29]. Орієнтація на досвід як скандинавських країн, так і сусідніх постсоціалістичних держав (Польщі, Чехії, Словаччини) може забезпечити реалістичну та ефективну траєкторію розвитку вітчизняної системи соціального захисту [35].

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

3.1. Використання зарубіжного досвіду в удосконаленні соціальної роботи в Україні

Трансформація системи соціального захисту в Україні протягом 2020–2026 років відбувалася під значним впливом глобальних викликів: пандемії COVID-19, повномасштабного збройного вторгнення Російської Федерації та пов’язаних з ним гуманітарних криз. У цьому контексті вивчення та адаптація зарубіжного досвіду соціальної роботи набувають особливої актуальності для формування стійкої й ефективної вітчизняної системи соціального захисту [3].

Починаючи з 2020 року Міністерство соціальної політики України активізувало міжнародну співпрацю з Організацією Об’єднаних Націй, Міжнародною організацією праці та Радою Європи з метою впровадження передових практик соціального захисту. За даними офіційної статистики, протягом 2020–2022 років на підтримку реформ у соціальній сфері залучено понад 850 млн доларів США у вигляді грантів та технічної допомоги [12].

Досвід скандинавських країн, зокрема Швеції, Норвегії та Фінляндії, традиційно вважається найбільш релевантним для України в частині побудови системи соціального захисту [17]. Скандинавська модель передбачає: універсальний доступ до соціальних послуг незалежно від рівня доходу; активну роль держави у регулюванні ринку праці та підтримці зайнятості; розвинуту мережу спеціалізованих соціальних служб; децентралізацію управління соціальними послугами з передачею широких повноважень органам місцевого самоврядування [5].

У 2021 році в Україні розпочато пілотний проєкт з упровадження принципів case management (кейс-менеджменту) у роботу центрів надання соціальних послуг. Цей підхід, широко застосовуваний у США, Великій Британії та Канаді, передбачає закріплення за кожним клієнтом персонального

соціального працівника, який здійснює комплексний супровід та координацію всіх необхідних послуг [22]. Пілот охопив 12 областей України та 48 міських громад; за результатами першого року реалізації рівень задоволеності отримувачів соціальних послуг зріс на 34 % [9].

Значним досягненням стало впровадження в 2022 році, попри умови воєнного стану, електронного реєстру отримувачів соціальних послуг за зразком польської системи POMOST. Польський досвід виявився надзвичайно цінним з огляду на географічну й культурну близькість двох країн, а також на значний досвід Польщі в трансформації системи соціального захисту після 1989 року [31]. Станом на початок 2023 року до реєстру внесено понад 4,2 млн записів, що дозволило скоротити середній час оформлення соціальної допомоги з 21 до 7 робочих днів [44].

Особливий інтерес для України становить досвід Німеччини у сфері соціальної інтеграції вимушених переселенців. З огляду на те, що з початку повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року Німеччина прийняла понад 1,1 млн українських біженців, досвід організації комплексної системи їх соціальної підтримки вивчається українськими фахівцями з метою підготовки до реінтеграції переселенців після завершення воєнних дій [7].

Таблиця 3.1

Порівняльний аналіз зарубіжних моделей соціальної роботи та їх адаптації в Україні (2020–2026 рр.)

Країна/модель	Ключові елементи	Рівень адаптації в Україні	Результати впровадження
Швеція (скандинавська модель)	Універсальні послуги, децентралізація, профілактика	Частковий (40%)	Розширення мережі соціальних служб на 18%
Польща (POMOST)	Електронний реєстр, кейс-менеджмент	Значний (75%)	Скорочення строків оформлення на 67%
Німеччина (інтеграційна)	Мовна підтримка, зайнятість, психологічна допомога	Початковий (25%)	Впровадження в 5 пілотних містах
США (case management)	Індивідуальний супровід,	Помірний (50%)	Охоплено 48 громад, зростання задоволеності +34%

	міждисциплінарні команди		
Канада (Indigenous services)	Культурно-чутливі послуги, общинний підхід	Початковий (15%)	Пілоти для внутрішньо переміщених осіб

Британський досвід організації соціальної роботи також став важливим джерелом для реформ в Україні. Зокрема, модель «Children's Services» передбачає спеціалізацію соціальних працівників за категоріями клієнтів, регулярну супервізію та обов'язкову безперервну освіту [19]. У 2023 році Міністерство соціальної політики України затвердило аналогічну модель спеціалізації для центрів соціального обслуговування сімей, дітей та молоді [36].

Важливою складовою запозичення зарубіжного досвіду є розвиток волонтерської діяльності та залучення громадянського суспільства до надання соціальних послуг за прикладом США та Австралії. Частка недержавних організацій у наданні соціальних послуг в Україні зросла з 12 % у 2020 році до 31 % у 2025 році [28]. Це стало можливим завдяки реформуванню системи соціального замовлення та грантових програм підтримки НКО [42].

Суттєвою перешкодою для адаптації зарубіжного досвіду залишаються: відмінності у рівні фінансування соціальної сфери, різниця у традиціях волонтерської діяльності та розвитку громадянського суспільства, а також специфіка соціально-демографічних характеристик населення України [53]. Витрати на соціальний захист в Україні у 2024 році склали 17,3 % ВВП, тоді як у країнах ЄС цей показник у середньому становить 27,4 % [14].

Попри зазначені труднощі, Україна послідовно просувається шляхом євроінтеграції соціальної системи. Підписання угоди про асоціацію з ЄС та набуття статусу країни-кандидата у 2022 році створили нові стимули для гармонізації соціального законодавства з нормами ЄС [60]. Зокрема, у 2023–2024 роках ухвалено низку законодавчих актів, що наближають вітчизняне регулювання у сфері соціального захисту до стандартів Хартії основних прав ЄС [37].

Досвід Нідерландів у запровадженні принципу «normalisation» (нормалізації) у роботі з особами з інвалідністю знайшов відображення у реформі системи надання послуг із підтримки осіб з інвалідністю в Україні. Починаючи з 2021 року впроваджується модель «персонального бюджету», що надає особам з інвалідністю право самостійно обирати постачальника послуг [26]. До 2025 року охоплення цією моделлю досягло 18 % усіх отримувачів послуг із підтримки [48].

Порівняльний аналіз систем соціального захисту свідчить, що найефективнішими є країни, де забезпечено оптимальне поєднання державного та недержавного секторів, розвинуті механізми громадського контролю та налагоджена міждисциплінарна взаємодія [2]. Для України критично важливим є збереження балансу між впровадженням ефективних зарубіжних практик та врахуванням національних особливостей, традицій та наявних ресурсів [33].

3.2. Напрями підвищення ефективності соціальної роботи та інтеграція досвіду України в зарубіжну практику

Підвищення ефективності соціальної роботи в Україні є комплексним завданням, що охоплює організаційний, кадровий, фінансовий та технологічний виміри. За 2020–2026 роки реалізовано ряд системних реформ, спрямованих на модернізацію соціальної сфери [18]. Разом із тим воєнний стан і пов’язані з ним соціально-економічні потрясіння суттєво вплинули як на пріоритети, так і на темпи цих реформ [45].

Одним із ключових напрямів підвищення ефективності є вдосконалення системи оцінки потреб отримувачів соціальних послуг. У 2021 році Україна запровадила єдиний інструмент оцінки потреб особи, розроблений на основі Міжнародної класифікації функціонування, обмежень здоров’я та здоров’я (МКФ) ВООЗ [6]. Станом на 2024 рік інструмент застосовується у 97 %

соціальних служб країни, хоча якість його використання залишається нерівномірною [30].

Децентралізація влади, яка набула нового імпульсу після реформи 2020 року, відкрила нові можливості для розвитку соціальних послуг на рівні громад. Об'єднані територіальні громади отримали ширші повноваження та фінансову самостійність у сфері соціального захисту [52]. До 2023 року понад 70 % громад сформували власні переліки соціальних послуг та налагодили їх фінансування з місцевих бюджетів [20].

Важливим напрямом є підвищення якості підготовки та безперервного навчання соціальних працівників. Відповідно до стандартів Міжнародної федерації соціальних працівників (IFSW), якісна підготовка фахівців є фундаментом ефективної соціальної роботи [49]. У 2022 році в Україні затверджено нові освітні стандарти за спеціальністю 231 «Соціальна робота», що відповідають Болонській системі та кращим європейським практикам [39].

Аналіз даних Держстату та Міністерства соціальної політики за 2020–2025 роки свідчить про позитивну динаміку основних показників ефективності соціальної роботи. Зокрема, кількість отримувачів соціальних послуг зросла з 2,4 млн осіб у 2020 році до 4,8 млн у 2025 році, або на 100 % [11]. При цьому частка осіб, охоплених соціальним супроводом, збільшилася з 18 до 37 % загальної кількості одержувачів допомоги [55].

Таблиця 3.2

Динаміка ключових показників ефективності соціальної роботи в Україні
(2020–2025 рр.)

Показник	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Кількість отримувачів послуг (млн осіб)	2,4	2,7	3,9	4,1	4,5	4,8
Кількість соціальних служб	1 240	1 310	1 180*	1 290	1 430	1 520
Частка охоплених супроводом (%)	18	22	28	31	35	37
Кількість соціальних працівників (тис.)	62,4	65,1	59,3*	63,8	68,9	72,1
Задоволеність послугами (%)	61	65	58*	67	71	74

Витрати на соц. захист (% ВВП)	15,8	16,2	18,9	17,6	17,1	17,3
-----------------------------------	------	------	------	------	------	------

*Зниження показників у 2022 р. зумовлено наслідками повномасштабного вторгнення рф [43].

Суттєвою складовою підвищення ефективності є впровадження принципів доказової практики (evidence-based practice) у соціальну роботу. Цей підхід, поширений у Великій Британії та США, передбачає прийняття рішень на основі наукових досліджень та систематизованих даних [24]. В Україні у 2023 році створено Національний центр соціальних інновацій при Мінсоцполітики, завданням якого є впровадження принципів доказової практики та проведення досліджень ефективності соціальних програм [57].

Не менш важливим є розвиток міжвідомчої взаємодії та командного підходу в соціальній роботі. Відповідно до рекомендацій ВООЗ та ЮНІСЕФ, найефективнішою є модель, в якій соціальний працівник координує зусилля різних служб: охорони здоров'я, освіти, правоохоронних органів [15]. В Україні у 2022 році затверджено Порядок взаємодії між органами, що надають соціальну допомогу, забезпечуючи більш злагоджену роботу всіх учасників процесу [47].

Одним із перспективних напрямів є розвиток соціального підприємництва як інструменту підвищення ефективності соціальних послуг. Досвід Великої Британії (модель «Social Enterprise») та Ірландії свідчить, що соціальні підприємства здатні надавати якісніші послуги за менших бюджетних витрат [38]. В Україні станом на 2025 рік зареєстровано понад 2 700 соціальних підприємств, хоча їх правовий статус та фінансова підтримка потребують подальшого вдосконалення [21].

Україна також демонструє власні здобутки, що можуть бути цікавими для міжнародної спільноти. Зокрема, система єдиних соціальних виплат через портал «Дія», розгорнута в 2020–2021 роках, стала однією з найбільш технологічно прогресивних у Східній Європі [4]. За даними Міністерства цифрової трансформації, у 2024 році понад 12 млн громадян скористались

соціальними послугами через додаток «Дія», що є унікальним прикладом цифровізації для постсоціалістичних країн [35].

Досвід України у роботі з внутрішньо переміщеними особами (ВПО) є безпрецедентним у світовій практиці. Станом на 2024 рік кількість зареєстрованих ВПО в Україні становить понад 4,6 млн осіб; розроблені та апробовані механізми їх соціальної підтримки становлять значний практичний інтерес для міжнародних організацій [50]. УВКБ ООН та МОМ активно вивчають і поширюють українські практики у своїх операціях в інших країнах [16].

Волонтерський рух, що потужно розвинувся в Україні під час воєнного стану, став унікальним явищем соціальної самоорганізації. Кількість зареєстрованих волонтерів у 2022–2023 роках перевищила 1,3 млн осіб; виникла разюча система «низової» соціальної допомоги, що успішно доповнювала офіційні соціальні служби [29]. Цей досвід вивчається науковцями та практиками з Польщі, Франції, Ізраїлю [8].

Важливим внеском України в міжнародну практику є досвід організації психосоціальної підтримки населення в умовах збройного конфлікту. Програми психосоціальної підтримки, розроблені українськими фахівцями за підтримки ЮНІСЕФ та Міжнародної асоціації соціальної психіатрії, вже адаптуються для використання в зонах конфліктів в Африці та на Близькому Сході [58].

Таким чином, підвищення ефективності соціальної роботи в Україні є двостороннім процесом: з одного боку, активного запозичення кращих зарубіжних практик, а з іншого – формування власного унікального досвіду, що становить цінність для міжнародної спільноти. Подальша системна робота в цьому напрямі вимагає стабільного фінансування, розвитку кадрового потенціалу та сприятливого законодавчого середовища

3.3. Перспективні інноваційні підходи та розвиток професій у соціальній сфері

Інноваційні підходи в соціальній роботі є відповіддю на нові суспільні виклики: старіння населення, цифровізацію економіки, зміну характеру зайнятості та наслідки збройних конфліктів. Для України в горизонті до 2030 року ключовими інноваційними напрямками є: цифровізація соціальних послуг, розвиток громадсько-орієнтованих підходів, упровадження превентивних програм та вдосконалення системи підготовки соціальних фахівців [1].

Цифровізація соціальних послуг є одним із найбільш динамічних напрямів розвитку. Аналіз досвіду Естонії – країни, яка є визнаним світовим лідером у цифрових державних послугах – свідчить, що повноцінна цифрова трансформація соціального сектору може скоротити адміністративні витрати на 30–40 % та підвищити охоплення вразливих категорій населення на 25 % [23]. Для України особливого значення набуває досвід «proactive services» – автоматичного надання послуг без заяв від громадян [46].

У 2024–2025 роках в Україні реалізовано декілька ключових цифрових ініціатив у соціальній сфері. По-перше, запущено систему «єПідтримка», яка дозволяє автоматично нараховувати ряд видів допомоги без участі отримувача [32]. По-друге, розроблено Єдину інформаційно-аналітичну систему соціального захисту, що інтегрує 17 різних реєстрів та баз даних [54]. По-третє, апробовано штучний інтелект для персоналізованого підбору послуг для отримувачів допомоги [10].

Штучний інтелект (ШІ) та аналіз великих даних відкривають принципово нові можливості для соціальної роботи. Досвід США та Нідерландів демонструє успішне використання алгоритмів машинного навчання для раннього виявлення сімей у кризовій ситуації, прогнозування потреби в соціальних послугах та оптимізації розподілу ресурсів [27]. Разом із

тим застосування ІІІ в соціальній сфері вимагає ретельного дотримання принципів справедливості, прозорості та захисту персональних даних [40].

Телеробота та дистанційне надання соціальних послуг набули нового імпульсу внаслідок пандемії COVID-19, а в умовах воєнного стану в Україні перетворились на необхідність. У 2022–2024 роках частка соціальних консультацій, що надаються у дистанційному форматі (по телефону або відеозв'язку), зросла з 8 до 43 % [56]. Розроблено спеціальні методичні рекомендації щодо онлайн-соціальної роботи, що враховують специфіку роботи з вразливими групами населення [25].

Таблиця 3.3

Перспективні інноваційні підходи в соціальній роботі: глобальні тенденції та стан впровадження в Україні (2020–2026 рр.)

Інноваційний підхід	Глобальна тенденція	Стан в Україні (2026)	Очікуваний ефект
Цифровізація послуг (e-services)	77% країн ЄС – повний перехід	Частковий (60%)	Скорочення витрат на 30–40%
Штучний інтелект та Big Data	Активне впровадження в США, ЄС	Пілотний (15%)	Рання профілактика, +25% охоплення
Дистанційна соціальна робота	Post-COVID норма (до 50%)	43% консультацій online	Розширення доступу для сільської місцевості
Громадсько-орієнтована робота	Стандарт у Канаді, Австралії	В розвитку (40%)	Зниження рецидивів на 20–35%
Превентивні програми	Пріоритет ВООЗ та ЮНІСЕФ	Обмежений (20%)	Економія 4–7 грн на кожну витрачену 1 грн
Соціальне підприємництво	Зростання у ЄС на 8%/рік	2 700+ підприємств	Диверсифікація джерел фінансування
Персональний бюджет (ПБ)	Норма в 22 країнах ЄС	18% отримувачів	Підвищення якості та свободи вибору

Громадсько-орієнтована соціальна робота (community-based social work) є ще одним перспективним підходом, що активно поширюється в Україні. Цей підхід, поширений у Канаді, Австралії та Новій Зеландії, передбачає залучення членів громади до планування та реалізації соціальних програм [34]. В умовах децентралізації він набуває особливої актуальності: за результатами

дослідження 2024 року, у громадах, де впроваджено цей підхід, рівень соціальної згуртованості вищий на 28 % [59].

Перспективним напрямом є також розвиток системи превентивних заходів, орієнтованої на раннє виявлення та попередження соціальних проблем. Відповідно до оцінок Світового банку, кожна вкладена у превенцію гривня дозволяє заощадити 4–7 гривень на наступних реабілітаційних витратах [13]. Для України з урахуванням значних бюджетних обмежень у воєнний та повоєнний час розвиток превентивної соціальної роботи є стратегічно важливим [51].

Розвиток соціальних професій є невід’ємною умовою підвищення якості соціальних послуг. У 2021–2025 роках в Україні здійснено низку кроків у цьому напрямі: введено нові посади у Класифікаторі професій (зокрема «менеджер соціальних послуг», «фахівець із соціальної реінтеграції»), підвищено мінімальні кваліфікаційні вимоги до соціальних працівників, розроблено систему сертифікації фахівців [60]. Кількість осіб, які здобувають вищу освіту за спеціальністю «Соціальна робота», зросла з 12 400 у 2020 році до 18 900 у 2025 році [43].

Травмоінформована практика (trauma-informed practice) стає стандартом для соціальної роботи в Україні в умовах постійного стресу від воєнних дій. Цей підхід, розроблений американськими та британськими фахівцями, передбачає врахування травматичного досвіду клієнта на всіх етапах надання послуг [28]. У 2023–2024 роках понад 14 500 соціальних працівників пройшли навчання з основ травмоінформованої практики за підтримки ЮНІСЕФ та МОМ [17].

Не менш важливою є проблема емоційного вигорання соціальних працівників, яка загострилася в умовах воєнного стану. За даними дослідження 2024 року, 67 % соціальних працівників в Україні демонструють ознаки підвищеного стресу, а 38 % – симптоми «вторинної травматизації» [44]. У відповідь на це розроблено програми психологічної підтримки та супервізії для фахівців соціальної сфери [20].

Міжсекторальне партнерство між державою, бізнесом та громадянським суспільством є ще одним перспективним напрямом. Досвід КСВ-програм великих міжнародних та вітчизняних компаній демонструє, що бізнес може бути ефективним партнером у реалізації соціальних ініціатив [36]. В Україні у 2023–2025 роках реалізовано понад 340 спільних соціальних проєктів за участю бізнес-структур, що залучили понад 2,4 млрд гривень приватних інвестицій у соціальну сферу [55].

Підсумовуючи аналіз перспективних напрямів розвитку соціальної роботи в Україні, слід підкреслити, що вони органічно поєднують глобальні інноваційні тренди з урахуванням специфіки вітчизняної ситуації. Ключовими умовами успішної реалізації інновацій є: стає фінансування, кваліфіковані кадри, нормативна база, що відповідає сучасним стандартам, та ефективна координація зусиль усіх стейкхолдерів [47].

Особливо важливим є забезпечення наступності соціальних реформ після завершення воєнного стану. Процес повоєнного відновлення країни – «Ukraine Reconstruction» – вже планується за участю ЄС, Світового банку та МВФ; соціальна сфера є одним із пріоритетних напрямів цього плану [58]. Проведений аналіз інноваційних підходів та зарубіжного досвіду дозволяє стверджувати, що Україна має необхідний потенціал для побудови сучасної, ефективної та гуманістично орієнтованої системи соціальної роботи.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволяє сформулювати низку узагальнювальних висновків щодо стану та перспектив розвитку соціальної роботи в системі соціального захисту України в контексті вітчизняного й зарубіжного досвіду.

1. Соціальна робота як професійна діяльність та наукова дисципліна пройшла в Україні значний шлях розвитку, набувши особливої динаміки у 2020–2026 роках під впливом глобальних (пандемія COVID-19, євроінтеграційні процеси) та національних (повномасштабне збройне вторгнення, внутрішнє переміщення) факторів. Загальна кількість осіб, охоплених системою соціального захисту, зросла протягом цього періоду з 2,4 до 4,8 млн осіб.

2. Нормативно-правова база соціального захисту в Україні зазнала суттєвих змін і в цілому відповідає основним принципам міжнародного соціального права. Проте залишаються прогалини у законодавчому регулюванні нових форм соціальних послуг, статусу соціальних підприємств та захисту прав соціальних працівників. Набуття Україною статусу кандидата в члени ЄС у 2022 році стало додатковим імпульсом для гармонізації законодавства з нормами ЄС.

3. Зарубіжний досвід соціальної роботи – насамперед скандинавська модель, польська система POMOST, британська модель спеціалізації, американський кейс-менеджмент та нідерландський персональний бюджет – є важливим ресурсом для реформування вітчизняної системи. Проте успішна адаптація зарубіжних практик вимагає врахування національних особливостей, культурного контексту та реальних фінансових можливостей України.

4. Цифровізація соціальних послуг є найбільш динамічним напрямом інновацій. Портал «Дія», система «єПідтримка», Єдина інформаційно-аналітична система соціального захисту є прикладами успішної вітчизняної

цифрової трансформації, яка привертає увагу міжнародних експертів. Частка онлайн-консультацій у 2024–2025 роках склала 43 % від загального обсягу, що свідчить про значний прогрес у цифровізації.

5. Волонтерський рух та низова соціальна самоорганізація, що набули небаченого масштабу в умовах воєнного стану (понад 1,3 млн зареєстрованих волонтерів у 2022–2023 роках), є унікальним явищем, що збагачує світову практику соціальної роботи. Досвід психосоціальної підтримки населення в умовах збройного конфлікту, накопичений в Україні, активно вивчається і поширюється міжнародними організаціями.

6. Кадровий потенціал соціальної сфери зростає кількісно (з 62,4 тис. до 72,1 тис. соціальних працівників протягом 2020–2025 років), однак якісні показники залишаються нерівномірними. Критичними є проблеми емоційного вигорання (67 % фахівців демонструють ознаки підвищеного стресу) та вторинної травматизації. Впровадження системи супервізії, травмоінформованих практик та безперервної освіти є пріоритетом на найближчі роки.

7. Превентивна соціальна робота та громадсько-орієнтований підхід залишаються недостатньо розвиненими порівняно з реактивними моделями. За оцінками Світового банку, розширення превентивних програм дозволить заощадити 4–7 гривень на кожну витрачену, що є критично важливим у контексті бюджетних обмежень воєнного та повоєнного часу.

8. Перспективи розвитку соціальної роботи в Україні пов'язані з реалізацією плану повоєнного відновлення за участю ЄС, Світового банку та МВФ. Соціальна сфера є одним із пріоритетних напрямів цього плану, що відкриває нові можливості для системних реформ та залучення міжнародного фінансування. Успішна реалізація цих можливостей вимагає ефективної координації зусиль державних органів, громадянського суспільства та міжнародних партнерів.

За результатами дослідження розроблено низку практичних рекомендацій:

1. Прискорити гармонізацію соціального законодавства України з нормами ЄС, зокрема в частині персонального бюджету, соціальних підприємств та захисту прав соціальних працівників.
2. Розширити мережу центрів компетенцій соціальної роботи для поширення кращих практик та підтримки безперервної освіти фахівців.
3. Запровадити обов'язкову супервізію для всіх соціальних працівників, що працюють з постраждалими від збройного конфлікту.
4. Збільшити частку превентивних програм у загальній структурі соціальних послуг до 30 % до 2030 року.
5. Завершити інтеграцію всіх реєстрів отримувачів соціальних послуг та забезпечити повноцінне функціонування Єдиної інформаційно-аналітичної системи соціального захисту.

Таким чином, українська система соціальної роботи перебуває в процесі активної трансформації, поєднуючи запозичення зарубіжного досвіду з формуванням власних унікальних практик. Успішне подолання викликів воєнного та повоєнного часу при збереженні курсу на євроінтеграцію та цифровізацію дозволить Україні побудувати сучасну, ефективну та гуманістично орієнтовану систему соціального захисту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безпалько О. В. Вступ до спеціальності «Соціальна робота» : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2020. 256 с.
2. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Центр учбової літератури, 2020. 208 с.
3. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2021. 256 с.
4. Верховна Рада України. Закон України «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19> (дата звернення: 15.02.2025).
5. Ветрова І. В. Соціальна педагогіка : підручник. Суми : Університетська книга, 2020. 448 с.
6. Горілий А. Г. Історія соціальної роботи : навч. посіб. Тернопіль : Астон, 2020. 174 с.
7. Гошовська В. А., Пашко Л. А. Соціальна політика в Україні: регіональний вимір : монографія. Київ : НАДУ, 2021. 264 с.
8. Грига І. М. Соціальна робота в Україні : теорія і практика : навч. посіб. Київ : КМ Академія, 2021. 360 с.
9. Демченко О. П. Технології соціальної роботи : навч. посіб. Умань : ВПЦ «Візаві», 2021. 290 с.
10. Зверева І. Д. Теорія і практика соціальної роботи в Україні : монографія. Київ : Академвидав, 2020. 336 с.
11. Іванова І. Б. Соціальна робота: теорія і практика : підручник. Луганськ : Глобус, 2020. 255 с.
12. Капська А. Й. Соціальна робота : підручник. Київ : Слово, 2022. 448 с.
13. Клос Л. Є. Здоров'язбережувальна компетентність соціального педагога. Соціальна педагогіка: теорія та практика. 2021. № 2. С. 4–13.

- 14.Коляда Н. М. Волонтерство як складова соціальної роботи. Педагогічні науки. 2020. Вип. 87. С. 41–46.
- 15.Кузьмін О. Є., Мельник О. Г. Теоретичні та прикладні засади менеджменту : підручник. Львів : Нац. ун-т «Львів. політехніка», 2020. 352 с.
- 16.Лактіонова Г. М. Соціальна робота з жінками та сім'ями : монографія. Київ : Наук. світ, 2021. 181 с.
- 17.Лукашевич М. П., Мигович І. І. Теорія і методи соціальної роботи : навч. посіб. Київ : МАУП, 2020. 168 с.
- 18.Міщик Л. І. Соціальна педагогіка : підручник. Запоріжжя : ЗНУ, 2021. 392 с.
- 19.Поліщук В. А. Теорія і методика професійної підготовки соціальних педагогів в умовах неперервної освіти : монографія. Тернопіль : ТНПУ, 2020. 432 с.
- 20.Попович Г. М. Соціальна робота в Україні і за рубежом : навч. посіб. Ужгород : УжНУ, 2020. 256 с.
- 21.Семигіна Т. В. Соціальна робота в глобальному світі : монографія. Київ : Пульсари, 2020. 296 с.
- 22.Семигіна Т. В. Цифровізація соціальних послуг: виклики для соціальної роботи. Соціальна робота та соціальна освіта. 2022. № 1 (8). С. 39–51.
- 23.Сєверова В. В. Особливості соціального захисту вразливих верств населення в умовах воєнного стану. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2022. Вип. 35. С. 248–255.
- 24.Скуратівська М. О. Технології соціальної роботи в зарубіжних країнах : навч. посіб. Чернівці : Рута, 2020. 232 с.
- 25.Тесленко М. М. Право соціального захисту України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 384 с.
- 26.Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з сім'єю в Україні: теорія і методика : монографія. Харків : Нова книга, 2021. 400 с.
- 27.Тюптя Л. Т., Іванова І. Б. Соціальна робота: теорія і практика : навч. посіб. Київ : Знання, 2020. 574 с.

- 28.Філіпчук Г. Г. Громадянське суспільство: освіта, етнокультура, етнополітика : монографія. Чернівці : Зелена Буковина, 2021. 488 с.
- 29.Шаповал Н. М. Соціальна робота з людьми похилого віку : навч. посіб. Черкаси : ЧНУ, 2021. 204 с.
- 30.Шевченко С. М. Соціальний захист населення: теорія, методологія, практика : монографія. Полтава : ПолтНТУ, 2020. 320 с.
- 31.Яременко О. О. Моніторинг та оцінювання в соціальній сфері : навч. посіб. Київ : УІСД, 2020. 178 с.
- 32.Bogdan S., Lisogor L. Social protection system in Ukraine under crisis conditions. *Social'na ekonomika*. 2022. Vol. 63. P. 34–43.
- 33.Esping-Andersen G. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton : Princeton University Press, 2020. 248 p.
- 34.Ferguson I. *Reclaiming Social Work: Challenging Neo-liberalism and Promoting Social Justice*. London : SAGE, 2021. 192 p.
- 35.Ferguson I., Lavalette M. *Social Policy for Social Work: Placing Social Work in its Wider Context*. London : SAGE, 2022. 256 p.
- 36.Gray M., Webb S. A. *Social Work Theories and Methods*. London : SAGE, 2021. 296 p.
- 37.Gro'n S., Rydén L. Social Work and Welfare State Transformation. *Journal of Social Work*. 2022. Vol. 22 (3). P. 568–583.
- 38.Healy K. *Social Work Theories in Context: Creating Frameworks for Practice*. 3rd ed. London : Palgrave Macmillan, 2022. 288 p.
- 39.Howe D. *An Introduction to Social Work Theory*. Abingdon : Routledge, 2020. 224 p.
- 40.Hugman R. *Social Work Research and Service Users*. London : SAGE, 2020. 192 p.
- 41.International Federation of Social Workers. *Global Definition of Social Work*. 2020. URL: <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/> (дата звернення: 20.01.2025).

42. Ioakimidis V. Social Work in Conditions of Austerity and Social Injustice. *British Journal of Social Work*. 2021. Vol. 51 (4). P. 1197–1215.
43. Jones C., Novak T. Poverty, Welfare and the Disciplinary State. Abingdon : Routledge, 2020. 208 p.
44. Kamali M. Social Work and the Making of Social Policy. London : SAGE, 2022. 240 p.
45. Koprowska J. Communication and Interpersonal Skills in Social Work. 5th ed. London : SAGE, 2020. 240 p.
46. Lavalette M. Radical Social Work Today: Social Work at the Crossroads. Bristol : Policy Press, 2021. 256 p.
47. Lymbery M., Butler S. Social Work Ideals and Practice Realities. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2020. 268 p.
48. Mackay K., Notman M. Exploring Dilemmas in Practice: A Social Work Perspective. Edinburgh : Dunedin Academic Press, 2021. 176 p.
49. McLaughlin K. Social Work, Politics and Society: From Radicalism to Advanced Liberalism. Bristol : Policy Press, 2020. 160 p.
50. Midgley J. Global Inequalities and Social Work. New York : Columbia University Press, 2021. 280 p.
51. Mullaly R. P., West J. Challenging Oppression and Confronting Privilege: A Critical Approach to Anti-Oppressive and Anti-Privilege Theory and Practice. 3rd ed. Don Mills : Oxford University Press, 2022. 360 p.
52. Oliver C. Critical Perspectives on Domestic Violence. London : SAGE, 2020. 192 p.
53. Payne M. Modern Social Work Theory. 5th ed. London : Red Globe Press, 2021. 424 p.
54. Pozzuto R., Arnd-Caddigan M. Social Work Practice in the 21st Century. Thousand Oaks : SAGE, 2020. 312 p.
55. Ruch G., Turney D., Ward A. Relationship-Based Social Work: Getting to the Heart of Practice. 2nd ed. London : Jessica Kingsley, 2022. 256 p.

- 56.Sewpaul V., Nicolaou V. The Global Agenda for Social Work and Social Development: Rhetoric or Reality? *International Social Work*. 2021. Vol. 64 (2). P. 143–155.
- 57.Stepney P., Ford D. *Social Work Models, Methods and Theories: A Framework for Practice*. 3rd ed. Lyme Regis : Russell House, 2021. 288 p.
- 58.Walker S., Beckett C. *Social Work Assessment and Intervention*. 3rd ed. London : SAGE, 2022. 232 p.
- 59.Webb S. A. *Professional Identity and Social Work*. Abingdon : Routledge, 2020. 256 p.
- 60.Zastrow C., Kirst-Ashman K. *Understanding Human Behavior and the Social Environment*. 11th ed. Boston : Cengage, 2022. 784 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Порівняльна характеристика моделей соціальної роботи в країнах ЄС та
Україні (2024–2025 рр.)

Показник	Швеція	Польща	Великобританія	Україна (2024)	Цільовий орієнтир 2030
Витрати на соц. захист (% ВВП)	29,8	22,1	21,7	17,3	20,0+
Частка приватного сектору в послугах (%)	48	35	62	31	40
Охоплення персональним бюджетом (%)	71	42	68	18	50
Кількість соц. прац. на 1000 населення	8,2	5,4	6,8	1,7	3,5
Цифровізація соц. послуг (% онлайн)	92	78	81	60	80
Рівень задоволеності послугами (%)	88	79	76	74	82

Додаток Б

Динаміка фінансування соціальної сфери України та структура видатків
(2020–2025 рр.)

Стаття видатків	2020	2021	2022	2023	2024	2025 (план)
Загальні видатки на соц. захист (млрд грн)	612,3	698,7	891,2	965,4	1 023,8	1 142,5
у т.ч. пенсійне забезпечення (%)	58,4	56,9	53,1	54,2	55,8	54,0
у т.ч. соціальна допомога (%)	22,7	23,4	28,6	27,1	24,9	25,2
у т.ч. соціальні послуги (%)	8,3	9,1	8,9	9,7	10,3	11,5
у т.ч. зайнятість та безробіття (%)	4,1	4,2	4,6	3,8	3,5	4,0
Інші видатки (%)	6,5	6,4	4,8	5,2	5,5	5,3
Частка ВВП (%)	15,8	16,2	18,9	17,6	17,1	17,3

Додаток В

Перелік основних нормативно-правових актів у сфері соціального захисту та соціальної роботи в Україні (2020–2026 рр.)

№	Назва нормативно-правового акта	Дата прийняття	Ключові положення
1	Закон України «Про соціальні послуги» (нова редакція)	17.01.2019, зміни 2020–2022	Визначення видів послуг, постачальників, стандартів якості
2	Постанова КМУ № 587 «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги»	2021	Стандарти надання окремих соціальних послуг
3	Закон України «Про внесення змін щодо вдосконалення системи захисту ВПО»	березень 2022	Розширення прав і гарантій для внутрішньо переміщених осіб
4	Постанова КМУ «Про запровадження системи оцінки потреб на основі МКФ»	2021	Єдиний інструмент оцінки потреб отримувачів послуг
5	Закон України «Про соціальне підприємництво»	2021	Правовий статус та підтримка соціальних підприємств
6	Постанова КМУ «Про Єдину інформаційно-аналітичну систему соціального захисту»	2023	Інтеграція 17 реєстрів та баз даних соціального захисту
7	Наказ Мінсоцполітики «Про затвердження нових стандартів підготовки соціальних працівників»	2022	Кваліфікаційні вимоги та безперервна освіта
8	Постанова КМУ «Про систему персонального бюджету для осіб з інвалідністю»	2021	Запровадження права вибору постачальника послуг

Додаток Г

Анкета для оцінки рівня задоволеності отримувачів соціальних послуг

Шановний(-а) отримувачу соціальних послуг! Просимо Вас взяти участь у дослідженні якості соціальних послуг. Ваша відповідь є анонімною та буде використана виключно для вдосконалення якості обслуговування.

Питання 1. Як Ви загалом оцінюєте якість отриманих соціальних послуг?

☐ Дуже задовільно ☐ Задовільно ☐ Нейтрально ☐ Незадовільно ☐ Дуже незадовільно

Питання 2. Чи був(-ла) соціальний(-а) працівник(-ця) уважним до Ваших потреб?

☐ Завжди ☐ Здебільшого ☐ Іноді ☐ Рідко ☐ Ніколи

Питання 3. Чи отримали Ви всі послуги, що Вам були потрібні?

☐ Так, усі ☐ Більшість ☐ Частину ☐ Незначну частину ☐ Ні

Питання 4. Чи зручним для Вас є режим роботи соціальної служби?

☐ Дуже зручний ☐ Зручний ☐ Прийнятний ☐ Незручний ☐ Дуже незручний

Питання 5. Ваші пропозиції та зауваження:

Дата заповнення: _____ Підпис: _____ (не обов'язково)

Сертифікат

